

Равлюк С.І.

СПЕЦИФІКА РЕАЛІЗАЦІЇ КАТЕГОРІЇ ОЦІНКИ У ФРАЗЕОЛОГІЇ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ХУДОЖНЬОЇ ПУБЛІЦИСТИКИ

Мова є продуктом розумової діяльності та мовленнєвої творчості людини. Вона об'єднує народ в етно-культурну духовну цілісність, поєднує сучасний досвід і пам'ять, гармоніює взаємини людини з людиною, суспільством, природою, традиціями, заповідями поколінь. Пізнаючи довколишній світ, людина намагається визначити цінність предметів, явищ, законів природи та суспільства для свого буття. Мова, змінюючись на кожному історичному етапі розвитку суспільства, поповнюється новими лексичними та фразеологічними одиницями, які відображають оцінне ставлення людини до реальної дійсності.

Найяскравіше специфіка та самотність народу, його уявлень та цінностей відображається у фразеології. Фразеологізм - це "нарізнооформлений, але семантично цілісний і синтаксично неподільний мовний знак, який своїм виникненням і функціонуванням зобов'язаний фраземотворчій взаємодії одиниць лексичного, морфологічного і синтаксичного рівнів" [16, 150]. Отже, найголовнішою ознакою фразеологізму є семантична цілісність та синтаксична неподільність його компонентів, адже у процесі їх синтезу відбуваються глибокі перетворення і переосмислення, завдяки цьому зворот і набуває ознак фразеологізму. "Фразеологічні засоби мови є квінтесенцією її національного обличчя, вони містять у собі велику силу експресії та емоційної наснаги" [15, 708].

Фразеологічне значення поєднує в собі відтворення певного фрагмента дійсності та ставлення мовців до нього, відповідно оцінка є його невід'ємною складовою частиною. Космеда Т.А. виділяє у системі фразеологізмів, залежно від об'єкту оцінювання, різні типи оцінки:

1. антропоцентрична оцінка, яка передбачає оцінювання реалій об'єктивного світу з позицій людини;
2. християнсько-релігійна оцінка, яка відображає стан духовності людини, прагнення до досконалості душі;
3. культурно-естетична оцінка, що відображає становлення культурно-естетичних цінностей суспільства;
4. національно-етнографічна оцінка, яка відображає становлення нації, національної самосвідомості, патріотизму;
5. соціальна оцінка, що виступає шкалою цінностей у конкретному суспільстві і в світі взагалі [5, 229-230].

Активізація суспільно-політичного життя, його демократизація, національне відродження, яке зараз переживає наша країна, призвели до активного розвитку мови, зростаючого впливу елементів розмовних стилів на стилі книжного мовлення. Це явище яскраво відображається на зразках публіцистичного стилю, і художньо-публіцистичного підстилю зокрема. Тому основною метою цієї статті є визначення основних концептів реальної дійсності, на яких базуються фразеологічні звороти у текстах художньо-публіцистичних виступів українських письменників Л.Костенко, І.Дзюби, І.Драча, П.Мовчана, Ю.Мушкетика, Д.Павличка, В.Яворівського, та ціннісні уявлення, ціннісне ставлення цих майстрів слова до концептів навколишнього світу.

Художня публіцистика перебуває в межах стильових норм публіцистичного стилю, відповідно служить для формування громадської думки, реалізуючи те, що характерне для історичної епохи в цілому, найбільшою мірою визначає соціальну практику народу, відображає рівень духовної культури суспільства, його життєдіяльні сили, здатність до самозбереження й оновлення, відіграє найважливішу роль у виробленні норм сучасної української мови. Художньо-публіцистичний підстиль поєднує в собі риси художнього стилю і публіцистичного, оскільки письменник за допомогою художньої публіцистики може досліджувати, аналізувати певну суспільно-політичну проблему, певне явище суспільного життя, зберігаючи при цьому форму художнього твору. Публіцист намагається наповнити образи публіцистичністю, публіцистичним аналізом та висновками за допомогою яскравого, образного, точного, емоційного, оцінного слова. Автор художньо-публіцистичного виступу намагається активно впливати на слухача, переконати його в своїй правдивості. Він виступає як оратор, пропагандист, лірик, філософ, висловлюючи своє ставлення до повідомлюваного, оцінюючи події, явища, предмети, формуючи в нього відповідне оцінне ставлення до аналізованої проблеми, що і становить аксіологічний, тобто оцінний, компонент семантичної структури фразеологічних засобів мови.

Серед усіх різновидів публіцистичного стилю активним вживанням аксіологічних фразеологізмів відзначається художньо-публіцистичний підстиль. "У той час як фразеологічна система власне публіцистичного і науково-публіцистичного різновидів публіцистичного стилю багато в чому нагадує систему усталених словосполучень офіційно-ділового і наукового (в галузі наук суспільного циклу) стилів, то фразеологічний склад художньо-публіцистичного різновиду даного стилю характеризується своєрідністю і яскравою виразністю, Фразеологізми є одним з найвагоміших засобів у художньо-виражальній системі цього стильового різновиду" [15, 196].

Як відомо, стилістичний аспект дослідження фразеологічних одиниць передбачає їх поділ за функціонально-стилістичними ознаками. За цим критерієм фразеологізми поділяються на літературні й нелітературні. До літературних належать **нейтральні** (*розв'язати вузол, оббивати пороги, розправити крила*), **книжні** (*перейти рубікон, очищати від скверни, посипати голову попелом*), і **розмовні** (*за наше жито нас і бито; ні до шевства, ні до бондарства; приший кобилі хвіст*). Нелітературними

фразеологізмами є звороти народнопопулярного мовлення (*ляпати язиком*) [16, 710]. Існує й інша класифікація фразеологічних зворотів, в основу якої покладено принцип групування одиниць за джерелом походження, відповідно фразеологізми поділяються на **розмовно-побутові** (*сім мішків гречаної вовни; ні дурний, ні розумний; чужими руками жар загрібати; добрі, як сплять; в тихому болоті*), **фольклорні**, або народнопоетичні (*на ясні зорі, на тихі води, у мир хрещений, у край веселий; по бороді тече, а в рот не попадає; за тридев'ять земель; був собі дід та баба*) та **книжні** (*Мужицька правда є колюча, а панська на всі боки гнуча; Караюсь, мучусь, але не каюсь; не чекати милості від природи*) [15, 163].

У художній публіцистиці представлені всі зазначені види фразеологізмів. Однак спираючись на класифікацію цих зворотів за джерелом походження, слід зазначити, що розмовно-побутові представлені найширше.

В основі позитивного чи негативного оцінного значення фразеологізмів знаходяться конкретні предмети, явища, поняття навколишньої дійсності [5, 228]. Зокрема, ці конкретні концепти дійсності оцінюються з погляду їх корисності (позитивна оцінка) та шкідливості (негативна оцінка) для людини.

Розмовна фразеологія художньо-публіцистичних виступів надзвичайно багата, експресивна, емоційно насичена та оцінна. Розмовно-побутові фразеологізми виявляють оцінне ставлення до дійсності цілого покоління, історичної епохи, в ній яскраво простежуються типові риси національного характеру народу [5, 228], і зокрема народна шкала цінностей.

В складі розмовно-побутових фразеологізмів, за Т.А.Космедою, виділяємо найбільший пласт одиниць із соціальною оцінкою, яка закріплює шкалу цінностей суспільства і світу зокрема. Дуже часто для вираження соціальної позитивної чи негативної оцінки використовуються концепти, що конкретизують людину, окремі частини її тіла, органи: руки, ноги, очі, обличчя, серце.

Для позитивної оцінки у художньо-публіцистичних виступах використовуються фразеологізми типу *підніматися з колін* – “робити що-небудь, діяти за певним планом, у певному напрямку”, *зарубати на серці* – “добре, надовго запам'ятати”, *стояти на своїх ногах* – “бути самостійним, незалежним, бути впевненим у своїх діях”, *повернутися обличчям* – “виявляти задоволення, прихильність, відновити стосунки з ким-небудь”: “Водночас, не можна Спілку перетворити на Рух, бо мітингами, вічними, хай і насиченими найвищою усною публіцистикою, яка *піднімає з колін* навіть впалих духом і на смерть переляканих – повного відродження не здійснити” [20, 2]; “Сьогодні для нас матиме велике значення перемога Б.Єльцина над необільшовицькою мафією Росії, але чи буде вона, та перемога? А якщо навіть буде, то ми повинні *зарубати собі на серці*, що обернути СНД на нову конфедерацію, а згодом і в нову наддержаву прагнути кожну російська адміністрація, якою демократичною вона себе не малювала б в очах світу” [12, 3]; “Тільки єдність з усіма, хто визнає своєю метою утвердження незалежної демократичної України, може надати нашій партії і її ширшому середовищу – Конгресові національно-демократичних сил – характер політичної організації із великою стратегічною метою. Бо ж тільки те творить людину і партію, що є вищим за них і важкодосяжним для них. А ця мета єдина – не орієнтуватись на жодних іноземних приятелів, *стояти самим на своїх ногах*” [12, 3]; “Нас будуть відпускати дуже важко. Не будуть відпускати. Але зараз доля *повернулася до нас обличчям*” [21, 3].

Зазначені концепти утворюють і фразеологізми, що несуть негативну оцінку, наприклад: *прибрати до рук* – “підкоряти собі кого-небудь, примушувати слухатися”, *заламувати руки* – “про жест, який є виявом сильного горя, страждання, хвилювання”, *збити з ніг* – “стомитися”, *закривати очі* – “навмисне залишати без уваги”, *пускати сльозу* – “нещиро, удавано плакати”, *мозолити очі* – “набридати, докучати постійною присутністю”: “Безпосередньо через диктант, що писати і як писати, через репресивні заходи, партійні постанови, через боротьбу з усякими для того й вигаданими, аби дужче *прибрати до рук* літераторів, теоріями – класовості, партійності, безконфліктності, масовізму, попутництва, авангардизму – називайте далі на свої розсуд” [8, 2]; «У мене є дані, що на кількох людей, імена яких я називав на Верховній Раді і які замовчували чорнобильську інформацію, заведено кримінальну справу. Я від цього великої радості не маю, але я за те, щоб справедливість восторжествувала. Бо в системі, в якій це донедавна жили ми з вами багатьом злочинцям все *сходило з рук*, всі до цього звикли і всі усміхаються” [17, 3]; “Я не буду проголошувати вступного слова, бо хочу відповісти на всі ваші записки, навіть на ті, які намагаються мене *збити з ніг*” [17, 3]; “Молодий, мислячий Горбачов уже не може *закривати очі* на ту економічну прірву, над якою стоїть ядерна, але виснажена економічно, морально деградована, 70-мільярдними боргами перед Заходом супердержав” [18, 4]; “І ми сьогодні повинні собі сказати, якщо ми тільки праві у мріях і *пущатимемо сльози* за цією Україною, то давайте цього не робити і не будемо влізати ні в яку політику, якщо ми хочемо України” [21, 3]; [Будьмо] кращими за конкурентів, кращими за опонентів і в державі, і за її межами, кому Україна *мозолить очі* і муляє душу” [1, 2]; “Зрештою, читати її можна без брому, якщо не *заламувати мелодраматично руки* і не хапатися за серце, а вперто думати над нею” [19, 4].

Серед оцінних фразеологізмів художньо-публіцистичних виступів слід також виділити групу таких фразеологічних одиниць, які виражають оцінку через відображення реалій навколишнього світу, який сприймає людина. Так, оцінка може висловлюватися через сприйняття та відображення реалій рослинного та тваринного світу, предметів побуту, культових речей.

Реалії фауни, відтворені у фразеологізмах, служать для вираження переважно негативної оцінки, базуючись на асоціаціях, уявленнях людини про певну тварину, наприклад, *дивитися вовком* – “мати похмурий, неприязний, ворожий вигляд”: “Годі *дивитися вовком* один на одного” [20, 2]; *ділити тушу* і

шкіру (ділити шкіру невбитого ведмедя) – “сперечатися про прибутки, яких ще немає”: “Однак не пішли зі сцени, а кинулися добивати країну, як конаючого динозавра. А найголовніше – **ділити його тушу і шкіру**[20, 4]; **наступити на хвоста** – “зачіпати чийсь інтереси”: “Ми, демократи, зокрема Павличко і Яворівський, - декоративні, можемо сказати по телебаченню все, що думаємо, комусь **наступити на хвоста** – і не більше” [17, 3].

Фразеологічне значення базується на етимологічному (первинному) образі, “виникнення якого зумовлюється: а/ відображенням у національно-мовній свідомості типової предметно-поняттєвої ситуації; б/ смисловими асоціаціями, що спричинюються фразеотворчою взаємодією лексичних компонентів фразеологізму”[16,708]. Образне та оцінне вираження у фразеологізмах позамовних реалій є результатом їх багатомовного пізнання.

Пізнання реалій флори та місцевого ландшафту спричинило появу негативної оцінки, вираженої в таких фразеологізмах, як **сидіти в куцах** – “унікати безвідповідальності, безпосередньої участі в чомусь”, **брати гору** – “здобути перевагу в чомусь, перемагати”, **збитися на манівці** – “поводитися, діяти неправильно”, **висіти над прірвою** – “бути в загрозовому, безнадійному стані, становищі”: “Ми приречені навіть тоді, коли усамітнюємось, коли вимикаємо телевізори, аби не бачити парламентських турнірів, коли ми **сидимо по ірпінських чи інших куцах** чи куцах, адже наш силовий простір – у Слові, слові загнаному, звуженому, унормованому, яке завтра можуть перекупити світові мінняйли”[6,2]; “Я хочу, щоб це знали й демократи, й недемократи: ті люди, які довели нашу економіку до майже повного розвалу, сьогодні **сидять у куцах**, і сидіти їм там дуже зручно”[17,3]; “В сучасному світі **гору бере** суспільство, налаштоване на нескінченне задоволення нескінченно самопороджуваних вигадливих, але примітивних потреб, а не суспільства, які могли б зосередитися на духовному розвитку своїх громадян при забезпеченні справді необхідних потреб”[2, 5]; “Ми тільки починаємо свою діяльність, і від нас залежатиме, чи **зіб’ємося на манівці** догматично-партійного мовлення, дрібних інтересів і міжусобиць, чи станемо партією справедливості, об’єднанням людей, які йдуть за покликом свого сумління й розуму на круту та ще з засадити по обидва боки дороги боротьби за демократію”[11, 8]; “Навіть після того, коли маленька частина злочинів їхньої партії стала відомою мільйонам людей, коли країна, якою вони монополюють керували, **зависла над прірвою**, вони не зрозуміли: це – кінець”[18, 4].

Спостерігається ряд прикладів аксіологічних фразеологізмів, утворених на базі культової лексики. Різні християнські релігійні символи знайшли своє відображення саме у фразеологізмах. Так, **хрест** як предмет і символ культу християнської релігії, який являє собою стрижень з однією або кількома поперечками у верхній половині, є джерелом утворення великої кількості фразеологізмів. Оскільки, за євангельською легендою, на стовпі з перехрестям був розп’ятий Ісус Христос, такі фразеологізми позначають, насамперед, негативну оцінку. Хрест, в уявленнях християн, був символом страждань, страшного приниження, смерті. У перші роки християнства прихильники Ісуса Христа відчували глибоку відразу як до самого хреста, так і до необхідності хреститися. Незважаючи на те, що вже апостол Павло у своїх писаннях зробив хрест символом спасіння людства через жертву Ісуса, символом остаточної перемоги християнства. Хрест як символ Ісуса Христа набув розповсюдження лише з V чи VI ст., “тобто майже через сто років після відміни імператором Костянтином Великим смертної кари через розп’яття. Образ хреста як зброї катів до того часу вже зблід у пам’яті народній, перестав викликати жах і відразу”[4, 302]. Наприклад, **поставити хрест** – “переставати покладати надії на когось, на щось; переставати робити що-небудь, займатися чимсь, думати, згадувати про щось”: “Але Україні, коли приймемо на парламенті енергетичну програму й **поставимо хрест** на ядерній енергетиці, треба думати про будівництво власного сховища”[17, 3]; **нести хрест** – “переживати великі труднощі, незгоди; страждати”: “Шлях до істини взагалі тернистий і болісний. **Несемо хрест** важкий. Дуже важкий.”[10, 3]; **хресна дорога** – “дорога страждань”: “Ми схляємося перед тими, хто **пройшов хресну дорогу**, не зламавши”[9, 1]. Ароматична смола, яку добувають із тропічного дерева босвелії і яку використовують звичайно для куріння під час виконання релігійних обрядів, - **ладан**, також знайшла відображення в аксіологічних фразеологізмах художньої публіцистики, наприклад, **дихати на ладан** – “бути тяжко хворим, бути при смерті”: “Економіка України **дихає на ладан**?”[1, 2].

В художньо-публіцистичних виступах українських письменників Ліни Костенко, Івана Дзюби, Івана Драча, Павла Мовчана, Юрія Мушкетика, Дмитра Павличка, Володимира Яворівського народна розмовно-побутова фразеологія посідає вагомe місце і стає засобом розкриття як художнього, так і суспільного, соціально-політичного кредо письменників, сприяючи посиленню експресії тексту (при зіткненні протилежних у стильовому відношенні одиниць), створенню гостросатиричного ефекту або настрою простоти, переконливості. Таким чином, широке застосування оцінних фразеологізмів у художньо-публіцистичних текстах допомагає майстрам слова створити цілісне уявлення про дійсність шляхом образного узагальнення, вплинути на слухача за допомогою образного, сатиричного, оцінного слова, спираючись на факти навколишньої дійсності, що і є основними вимогами до художньої публіцистики.

Література

1. Драч І. Слово на десятиліття Руху: (Виступ на урочистостях з нагоди 10-ліття Нар. Руху України) // Літ. Україна. – 1999. – 23 верес.(№ 32).- С.2.

2. Дзюба І. Національна культура як чинник майбуття України: (Виступ на 4-му Міжнар. конгресі українців, що відбувся 26-29 серпня 1999 р. в Одесі) // Дивослово. – 1999. -№ 12. – С. 2-7.
3. Дзюба І. Україна і світ: (Доповідь на конгресі МАУ) // Культура і життя. - № 37. – С.4.
4. Коваль А.П. Спочатку було Слово: Крилаті вислови біблійного походження в українській мові. – К.: Либідь, 2001. – 312 с. – С. 302.
5. Космеда Т.А. Аксиологічні аспекти прагмалінгвістики: Формування і розвиток категорії оцінки. – Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2000.- 350 с.
6. Мовчан П. Зі співповіді П.Мовчана: (Доп. на звіт.-вибор. зборах СПУ)// Літ. Україна. – 1991. – 21 березня. – С.2.
7. Мовчан П. Ми в сучасній Україні: (Доповідь Павла Мовчана на пленумі ради СПУ) // Літ. Україна. – 1993. – 28 жовтня. – С.2.
8. Мушкетик Ю. За демократизм, національне відродження, високу духовність літератури: (Доп. першого секретаря правл. СПУ) // Літ. Україна. – 1991. – 18 квітня. – С.2.
9. Мушкетик Ю. “Об’єднавши зусилля, рятувати літературу...”: (Вступне слово Юрія Мушкетика на пленумі Ради СПУ) // Літ. Україна. – 1993. – 21 жовтня. – С.1.
10. Мушкетик Ю. Шлях до істини: (Доп. на урочист. вечорі в Нац. опері з нагоди 184-ї річниці від дня народження Т.Шевченка) // Літ. Україна. – 1998. – 19 березня. – С.3.
11. Павличко Д. Демократична партія України: (Вступ. промова на установ. з’їзді Демокр. партії України) // Літ. Україна. – 1990. – 20 грудня. – С.8.
12. Павличко Д. За державу і демократію, за єдність народу: (З виступу на II з’їзді Демократ. партії України) // Літ. Україна. – 1992. – 17 груд. – С.3.
13. Павличко Д. Фронт єдності, а не розколу: (Виступ на установ. зборах антикомуністичного антиімперського фронту)// Літ. Україна. – 1993. – 25 лютого. –С.8.
14. Плющ П.П. Мовні засади гумору в “Енеїді” І.Котляревського. – К., 1959. – С.31.
15. Сучасна українська літературна мова / За ред. Білодіда І.К. – К.: Наук. думка, 1973. – Т. “Стилістика”. – 584 с.
16. “Українська мова”. Енциклопедія /Редкол.: Русанівський В.М., Тараненко О.О. та ін. – К.: “Укр. енцикл.”, 2000. – 752 с.
17. Яворівський В. Змінити цю систему ми зможемо тільки через вибори: (Виступ перед громадськістю м. Херсона) // Наш час. – 1993. – 29 січня. – С.3.
18. Яворівський В. Мародери: (Промова виголошена по I програмі Українського радіо) // Україна молода. – 2001. – 11 січня. – С. 4.
19. Яворівський В. Прощавай, тисячоліття: (Промова виголошена по I програмі Українського радіо) // Україна молода. – 2001. – 4 січня. – С.4.
20. Яворівський В. Українська література і ще одна спроба відродження: (Доповідь Яворівського В.) // Літ. Україна. – 1990. – 19 квітня. – С.2.
21. Яворівський В.”Я весь пішов у політику”: (Про суспільно-політичну обстановку на Україні: Промова нар. депутата УРСР перед представниками укр. діаспори США на річ. зборах Укр.ін-ту Америки)// Літ. Україна. – 1990.- 13 грудня. – С.3.